

ЮРІЙ ПЕТРУШЕНКО

кандидат економічних наук, доцент,
докторант Сумського державного університету

НАДІЯ КОСТЮЧЕНКО

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії Сумського державного університету

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

Дослідження присвячене виявленню складових економічного розвитку, що можуть бути активізовані в ході соціальної мобілізації місцевих громад. У статті проведено економічний аналіз впливу проекту Програми розвитку ООН та Європейського Союзу «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на соціально-економічні показники розвитку сільських громад в Україні.

Ключові слова: економічний аналіз, соціальна мобілізація, місцеві громади.

Ринковий курс реформ, що був обраний Україною в 1991 році призвів до руйнування існуючих елементів економічної культури, різкої зміни суспільних ідеалів і моралі. Проте певні соціальні групи до сьогодні не знайшли своє місце у ринково орієнтованому суспільстві, нові соціальні норми і цінності відкидаються членами цих спільнот, у тому числі і соціально декларовані зразки поведінки. В Україні це особливо виразно відчувається у сільській місцевості, де рівень патерналізму надзвичайно високий, люди не вірять у власні сили й надалі продовжують покладатися на допомогу держави у вирішенні їх особистих проблем.

Все це призводить до швидкої деградації таких спільнот не тільки в економічному, а й у соціальному плані. Наприклад, селяни, що живуть на одній території, часто вже не відчувають себе однією громадою, вони більше не мають спільних цілей і цінностей, і, відповідно, не здатні ефективно використовувати і керувати спільними ресурсами, яких досить багато (від соціальної інфраструктури до загальних доріг, земель, водойм). Згідно з останніми опитуваннями соціологів більше 50% жителів сільської місцевості України вважають себе бідними. Як

наслідок, чисельність сільських жителів за 20 років незалежності зменшилась на 2,5 млн., за цей час на карті України зникли 348 сіл [12].

Одним із ефективних механізмів виходу із цього стану є процеси посилення соціальної активності місцевих громад, їх соціальна мобілізація.

На економічний потенціал соціальної мобілізації науковці звернули увагу тільки після того, як у кінці XIX століття економісти-практики довели величезний потенціал спільної дії людей і зруйнували міф про те, що громадяни є лише отримувачами благ від держави. У 1864 році Фрідріх Вільгельм Райффайзен (Німеччина) висунув ідею створення кооперативів, яка з часом перетворилась у всесвітній рух. Його концепція ґрунтувалась на самопомозі, самоврядуванні та особистій відповідальності.

Практика орієнтованого на розвиток громад підходу, що заохочує до економічного співробітництва, його важливість і позитивні результати обговорювались у світовій економічній літературі в другій половині XX століття: Chase R., Holmemo C. [1], Dongier P., Domelen J. V., Ostrom E., Ryan A., Wakeman W., Bebbington A., Polski M. [2], Hardin G. [5], Mansuri G., Rao V. [7], Olson M. [8], Tanaka S., Singh J., Songco D., Maclean J. [9], Walker T. F. [10].

Dongier і співавт. (2001) визначили основні причини, чому орієнтований на громаду підхід повинен стати основою для будь-якої стратегії місцевого розвитку. Перша причина полягає в тому, що підхід до місцевого розвитку, орієнтований на громаду, включає в себе різні сектори економіки – громадські організації та органи місцевого самоврядування, уряд, а також приватний сектор. Ринок сам по собі не може задовольнити необхідний рівень забезпечення потреб населення, а підхід, орієнтований на участь громад, створює ефективну взаємодоповнюваність державного і приватного секторів в процесі створення суспільних благ. Друга причина полягає в тому, що цей підхід сприяє стійкості розвитку.

Ці науковці також стверджують, що підхід, орієнтований на залучення громад до місцевого розвитку, підвищує економічну ефективність послуг та підвищує ефективність використання активів в таких секторах, як інфраструктура, освіта, мікрофінансування і раціональне використання природних ресурсів. Підхід до

місцевого розвитку, орієнтований на громаду, дає право голосу у визначенні пріоритетів розвитку в таких групах, які зазвичай виключаються з процесу прийняття рішень на місцевому рівні.

Середина ХХ століття ознаменувалась впровадженням та просуванням ідеології розвитку громад у багатьох містах США, Великобританії, Німеччини та інших європейських країн. Ця ідея означає зміни у відносинах між пересічними громадянами та представниками влади і передбачає участь пересічних громадян у прийнятті рішень, що стосуються їх життя. Вона починається з принципу, що в будь-якому суспільстві є знання та досвід, які при правильному використанні можуть бути направлені у колективні дії задля досягнення бажаних цілей розвитку громад.

Продовольчо-сільськогосподарська організація FAO, що є структурою ООН, у середині 1970-х років провела експеримент з пошуку механізму самопомоги задля подолання бідності шляхом розширення соціальних, економічних та екологічних можливостей. Успіх FAO привів до застосування експерименту у багатьох країнах світу на протязі 1980-х – 1990-х років за підтримки Програми розвитку ООН (ПРООН).

В Україні підхід, орієнтований на участь громад, використовувався ПРООН під час реалізації проектів «Програма інтеграції і розвитку Криму» (1995-2007), «Програма відродження і розвитку» (2002-2007), «Програма муніципального врядування і сталого розвитку» (2004-2007), «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (розпочався в 2007 році).

Вплив останнього проекту на життя сільських громад, що беруть у ньому участь, і є предметом нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні складових економічного розвитку, що можуть бути активізовані в ході соціальної мобілізації місцевих громад в Україні.

Проект «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» (МРГ) фінансується Європейською Комісією та співфінансується і впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні за підтримки Уряду України. На місцевому рівні проект співпрацює з громадами-учасницями (самоврядні організації громад, активісти та безпосередні

мешканці громад) та місцевими органами влади (сільські, селищні, міські голови та ради, районні ради, районні державні адміністрації).

Метою цього проекту є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння самоорганізації громад, розроблення та впровадження невеликих за обсягом громадських ініціатив у всіх областях України.

Згідно фінансового плану проект МРГ надавав невеликі гранти для впровадження мікропроектів громад на основі принципу самопомоги та в рамках співпраці приватно-державного сектору, де кожен партнер має внести свою частку для розвитку. Механізм фінансування за програмою проекту передбачав, що частка вартості мікропроектів фінансувалася за рахунок членів громад (не менше 5%), інші витрати фінансувались за рахунок центрального та місцевих бюджетів (45%), участь МРГ становила приблизно половину усіх внесків (50%).

Спосіб фінансування виступив тим інститутутом, який мотивував громади до самоорганізації, ініціативної діяльності та плідної співпраці з владою.

Перша фаза проекту МРГ розпочалась у грудні 2007 року і мала бюджет 13,3 млн. євро. За 3,5 роки діяльності проект допоміг більше 1000 сільських громад покращити умови проживання спільними зусиллями та у партнерстві з місцевою владою. Тривала перша фаза проекту МРГ до 6 червня 2011 року. За цей період проект МРГ встановив партнерство з 25 регіонами, 209 районами та більше 1100 місцевими радами (з населенням до 10000 осіб). Проект мобілізував більше 418 тис. мешканців сільських територій, які самоорганізувались в організації громад, в основі яких – принцип спільного врядування. В рамках I фази проекту МРГ було реалізовано 1303 проекти громад. Голосуванням на загальних зборах громади самі обирали пріоритети для своїх проектів. Таким чином, 59% громад запровадили енергоощадні заходи у сільських школах, дитячих садках та медичних закладах, 21% здійснили ремонт амбулаторій/ФАПів та закупівлю медичного обладнання; 15% громад провели або відремонтували систему водопостачання; 4% проектів стосувались закупівлі шкільного автобусу; 1% – проекти, спрямовані на збереження

навколишнього природного середовища. Середня вартість проекту громади становила близько 150 тис. грн. [11].

Безпосереднім предметом нашого дослідження стали зміни в соціально-економічних показниках розвитку сільських громад Сумської області, що брали участь у першій фазі проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». За період впровадження першої фази проекту (2007-2010 роки) у 8 районах Сумської області було реалізовано 49 мікропроектів у 33 громадах на суму понад 8,7 мільйона гривень.

Не дивлячись на те, що проект МРГ мав чітко виражений інфраструктурний характер, ми вважаємо, що основним його досягненням стала соціальна мобілізація жителів громад, яка призвела до активізації «дрімаючого» потенціалу колективних дій і бажання людей допомогти самим собі. Згідно нашої гіпотези, зміни, що відбулись на ментальному рівні повинні вилитися в покращення показників соціально-економічного розвитку уже в найближчі роки після закінчення проекту.

Для аналізу результатів першої фази проекту МРГ був використаний метод різниць (difference-in-differences [4]), суть якого полягає в знаходженні різниці між соціально-економічними показниками розвитку досліджуваних громад до (2006 рік) і після (2010 рік) участі в проекті «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду».

Для пошуку контрольних громад ми застосували метод метчингу (matching on observables [6]). Для кожної громади учасниці першої фази була визначена контрольна громада, найближча за показниками соціально-економічного розвитку.

Вибірка склала 127 громад (33 громади, що брали участь у I фазі МРГ/ПРООН; 94 контрольні громади).

Під час аналізу була використана статистична база даних соціально-економічного розвитку громад, сформована під час паспортизації сіл Сумської області в 2011 роках [13].

Використавши модель, описану Duflo, Glennerster та Kremer [3], ми визначаємо $Y_1^T(Y_1^C)$ як потенційний результат «участі в проекті» (не участі в проекті) в періоді 1, поточному періоді участі в проекті, та $Y_0^C(Y_0^C)$ як потенційний результат «участі в проекті» (не участі в проекті) в періоді 0, «до» участі в проекті. Села належать до

групи T або групи C . Села, що належать до групи T , беруть участь в проекті в періоді 1, але не брали участі в проекті в періоді 0. Села, що належать до групи C ніколи не брали участі в проекті [3, с. 12]. X – набір змінних, на основі яких досліджувані та контрольні громади підлягають метчингу. Тоді оцінка за методом різниць (difference-in-differences estimator) має вигляд:

$$\hat{DD} = \left[\hat{E}[Y_1^T | X, T] - \hat{E}[Y_0^C | X, T] \right] - \left[\hat{E}[Y_1^C | X, C] - \hat{E}[Y_0^C | X, C] \right] \quad (1)$$

У цьому випадку нульова гіпотеза, що $\hat{DD} = 0$, перевіряється проти альтернативної гіпотези, що $\hat{DD} \neq 0$.

Ми оцінили вплив участі в проекті «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» на зміну наступних соціально-економічних показників: чисельність постійного населення в селі; кількість домашніх господарств; автобусне сполучення (кількість рейсів на день); кількість вулиць в селі; кількість людей, що виїхали з села, на душу населення; чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення; чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення; чисельність померлих на душу населення; чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення; кількість місць в школах та дитячих садках; кількість відвідувань медичних закладів.

Зважаючи на специфіку організаційного механізму проекту, ми застосували метчинги на основі різних груп показників з метою визначення контрольних громад. Спочатку ми знайшли громади подібні за трьома соціально-економічними показниками: 1) кількість домашніх господарств; 2) чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності; 3) автобусне сполучення (кількість рейсів на день). Ці три показники з доступної нам статистичної інформації найбільш системно характеризують соціально-економічний стан громад. Метчинг на основі більшої кількості показників не дав достатньої кількості контрольних громад.

Крім того ми визначили чотири групи потенційних контрольних громад: 1) громади, які подавали заявку на участь у першій фазі проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»; 2) громади, які не подавали заявку на участь у проекті; 3) усі громади (які подавали та не подавали заявку на участь у проекті) з

урахуванням приналежності села до певного району; 4) усі громади (які подавали та не подавали заявку на участь у проекті) без урахуванням приналежності села до певного району.

Результати регресійного аналізу за допомогою програми STATA при використанні кожної з 4 груп потенційних контрольних громад наведені в таблицях 1-4 відповідно.

Таблиця 1. Регресійний аналіз впливу проекту МРГ на соціально-економічні показники¹

	Соціально-економічні показники розвитку громад	Ефект проекту
1	Чисельність постійного населення в селі	0.013+
2	Кількість домашніх господарств	0.002
3	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.142
4	Кількість вулиць в селі	0.015
5	Кількість людей, що виїхали з села, на душу населення	-0.429
6	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.209*
7	Чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення	-0.215
8	Чисельність померлих на душу населення	-0.131
9	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	0.873
10	Кількість місць в школах та дитячих садках	0.014
11	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.001

+ p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

¹ метчинг на основі показників соціально-економічного розвитку; контрольні громади знайдено серед громад, які подавали заявку на участь у першій фазі проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»

Таблиця 2. Регресійний аналіз впливу проекту МРГ на соціально-економічні показники²

	Соціально-економічні показники розвитку громад	Ефект проекту
1	Чисельність постійного населення в селі	0.022+
2	Кількість домашніх господарств	0.007
3	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.138
4	Кількість вулиць в селі	-0.051
5	Кількість людей, що виїхали з села, на душу населення	-0.527+
6	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.244*
7	Чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення	-0.895
8	Чисельність померлих на душу населення	-0.199
9	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	1.108+
10	Кількість місць в школах та дитячих садках	0.025
11	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.008

+ p<0.10, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

² метчинг на основі показників соціально-економічного розвитку; контрольні громади знайдено серед громад, які не подавали заявку на участь у першій фазі проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»

Таблиця 3. Регресійний аналіз впливу проекту МРГ на соціально-економічні показники³

	Соціально-економічні показники розвитку громад	Ефект проекту
1	Чисельність постійного населення в селі	0.018+
2	Кількість домашніх господарств	0.029
3	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.252*
4	Кількість вулиць в селі	0.016
5	Кількість людей, що виїхали з села, на душу населення	-0.405*
6	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.288+
7	Чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення	-1.107+
8	Чисельність померлих на душу населення	-0.418*
9	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	0.683
10	Кількість місць в школах та дитячих садках	0.059
11	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.057

+ $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

³метчинг на основі показників соціально-економічного розвитку; контрольні громади знайдено серед усіх громад (які подавали та не подавали заявку на участь у першій фазі проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»), беручи до уваги відношення села до певного району

Таблиця 4. Регресійний аналіз впливу проекту МРГ на соціально-економічні показники⁴

	Соціально-економічні показники розвитку громад	Ефект проекту
1	Чисельність постійного населення в селі	0.034*
2	Кількість домашніх господарств	0.031
3	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.084+
4	Кількість вулиць в селі	0.010
5	Кількість людей, що виїхали з села, на душу населення	-0.200+
6	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.242**
7	Чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення	-1.251*
8	Чисельність померлих на душу населення	-0.133
9	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	0.727
10	Кількість місць в школах та дитячих садках	0.217**
11	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.022

+ $p < 0.10$, * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

⁴метчинг на основі показників соціально-економічного розвитку; контрольні громади знайдено серед усіх громад (які подавали та не подавали заявку на участь у першій фазі проекту ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду»), не враховуючи при цьому відношення села до певного району

Дані таблиць 1-4 засвідчують позитивний вплив участі громад у проекті МРГ на такі показники їх розвитку, як «чисельність постійного населення в селі» (ефект проекту значимий за всіма вказаними метчингами: таблиці 1-4); «кількість людей, що виїхали з села, на душу населення» (ефект проекту значимий в таблицях 2, 3 та 4); «чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення» (ефект проекту значимий за всіма вказаними метчингами: таблиці 1-4); «чисельність

населення, зайнятого за межами села, на душу населення» (ефект проекту значимий в таблицях 3, 4).

У таблиці 5 наведено зміну соціально-економічних показників за період 2005-2011 рр. для громад, які подавали заявку на участь в проекті, та тих, які не подавали.

Таблиця 5. Зміна соціально-економічних показників громад, що подавали та не подавали заявку на участь в першій фазі проекту МРГ за період 2005-2011 рр.

№п/п	Вихідні дані (змінні)	Зміна вихідних даних	
		Громади, що подавали заявку на участь в проекті	Громади, що не подавали заявку на участь в проекті
1	Чисельність постійного населення в селі	-0.091	-0.116
2	Кількість домашніх господарств	-0.104	-0.192
4	Автобусне сполучення (кількість рейсів на день)	0.166	0.053
5	Кількість вулиць в селі	-0.019	0.010
6	Кількість людей, що виїхали з села, на душу населення	-0.055	0.072
7	Чисельність населення, зайнятого в усіх сферах діяльності, на душу населення	0.105	0.004
8	Чисельність населення, зайнятого за межами села, на душу населення	0.616	1.019
9	Чисельність померлих на душу населення	-0.042	0.204
10	Чисельність населення, зайнятого підприємницькою діяльністю, на душу населення	0.655	0.850
12	Кількість місць в школах та дитячих садках	-0.083	0.031
13	Кількість відвідувань медичних закладів	-0.001	-0.022

Дані таблиць 1-4 демонструють дієвість механізмів соціальної мобілізації громад, що закладені в проект Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Завдяки соціальній мобілізації відбуваються зміни у мисленні та поведінці людей, що призводять до переходу від традиційного до сучасного, більш відповідного вимогам часу, способу життя. Найбільшому впливу піддаються такі складові соціально-економічного розвитку, як зайнятість населення та його демографічна динаміка. Мешканці громад, що брали участь в проекті МРГ більше працюють (показники зайнятості) та менше виїжджають з рідних сел.

Дані таблиць 1-2 та таблиці 5 дозволяють зробити висновок про те, що сам факт підготовки місцевою громадою заявки на участь у проекті економічної кооперації свідчить про наявність внутрішніх ресурсів для розвитку. Громади, що подавали заявку і не пройшли відбір на участь у проекті, демонструють кращі показники соціально-економічного розвитку, ніж громади, що не подавали заявку взагалі. Це

ще раз підтверджує важливість соціальної активності в громадах. Тому впровадження дієвих механізмів соціальної мобілізації, які б активізували бажання людей допомогти самим собі, є важливим напрямом пошуку і використання резервів економічного розвитку місцевих громад.

Для подальших зрушень у цій сфері необхідно виявити і дослідити інституційні чинники, що заважають становленню громадянського суспільства в Україні і призводять до роз'єднаності людей у тих ситуаціях, коли для вирішення проблем місцевого розвитку необхідні ефективні колективні дії.

Список літератури

1. Chase, R., Holmemo, C. (2005). Community Driven Development and Social Capital: Impact Designing a Baseline Survey in the Philippines. *Social Development Department*. Report No: 32405-PH, 1-108. Available at <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/EASTASIAPACIFICEXT/EXT/APREGTOPSOCDEV/0,,contentMDK:20589113~pagePK:34004173~piPK:34003707~theSitePK:502940,00.html>
2. Dongier, P., Domelen, J. V., Ostrom, E., Ryan, A., Wakeman, W., Bebbington, A., ..., Polski, M. (2001). Community-driven development. In World Bank, Poverty Reduction Strategy Paper Sourcebook, 1. Washington, D.C., 1–32.
3. Duflo, E., Glennerster, R., & Kremer, M. (2006). Using randomization in development economics research: toolkit, National Bureau of Economic Research. Technical Working Paper 333, Cambridge, MA 02138, 1-89.
4. Girma, S., & Görg, H. (2007). Evaluating the foreign ownership wage premium using a difference-in-differences matching approach. *Journal of International Economics*, 72, 97–112.
5. Hardin, G. (1968). The Tragedy of the Commons. *Science*. New Series, 162(3859), 1243–1248.
6. Heckman, J., Ichimura, H., Smith, J., & Todd, P. (1997). Matching as an econometric evaluation estimator: evidence from evaluating a job training programme. *Review of Economic Studies* 64, 605–654.
7. Mansuri, G., & Rao, V. (2004). Community based and driven development: a critical review. *The World Bank Research Observer*, 19(1), 1–39.
8. Olson, M. (1965). *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
9. Tanaka, S., Singh, J., Songco, D., & Maclean, J. (2006). A review of community-driven development and its application to the Asian development bank, 100 [Електронний ресурс]. – <http://www.adb.org/Documents/Participation/Review-CDD-Application-ADB.pdf>.
10. Walker, T. F. (2011). Community involvement in public goods provision: Evidence from a field experiment in Ghana. International Growth Centre. Working Paper 11/0069, 1–28.
11. Офіційний сайт Проекту «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.cba.org.ua.
12. Olson, M. (1965). *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
13. Паспортизація сільських населених пунктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sau.sumy.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1664&catid=194&Itemid=239&lang=uk. – Назва з екрану.
14. Чисельність сільського населення скоротилась на 2,5 млн. осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://health.unian.net/ukr/detail/224241>. – Назва з екрану.

The work on this article was supported by individual grants №12-0991, №12-0992 from the Economics Education and Research Consortium, Inc. (EERC), with funds provided by the Global Development Network

Бібліографічний опис:

Петрушенко Ю.М. Економічний аналіз процесів соціальної мобілізації місцевих громад / Ю.М. Петрушенко, Н.М. Костюченко // Економічний аналіз : зб. наук. праць. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Вип. 12. – Частина 1. – 354 с., С. 249-254.